

EN FLOCK AV FUKTIGE BRÖDER

OM MÄN OCH ALKOHOL I LITTERATUREN

”DET ÄR MÅNDAG MORGON...”

I tunnelbanevagnen mitt emot mig sitter två medelålders kvinnor och samtalar. En bekant fras väcker mitt intresse: ”den vecka som har vart, har trotsat all kalkyl”. Både skrattar och säger sedan i korus: ”och allt som finns i huset är kapsyl och magnecyl...”

Uppenbarligen har någon av dem nyligen upplevt ett bakrus, möjligen i egenkap av gräsänka. Genom att referera till en välkänd text ur vårt kulturarv, Povel Ramels ”Gräsänklingsblues”, kläs denna erfarenhet i ord. Troligen är det inte bara dessa två som frammanar en bild av bakrusets vändor via Ramels vistext, jag tycker mig ana igenkännande leenden bland några av medresenärerna.

När jag kliver av och går längs perrongen flimrar fragment av sångtexten förbi i mitt huvud; ”min fru har rest till Mölle ... när jag stod där på perrongen, och min Elsa höll mig fången i ett stadigt grepp ... ni förstår min fru är lite sotis, så om hon får veta att, de va fyra scandal beautys hemma här hos mig i natt...”

Den text som kvinnorna citerade för-

medlade en strikt manlig erfarenhet av alkohol: av var, när och hur man dricker. Manlig sammandrickning sker i hustruns frånvaro, men gärna i närvaro av ”scandal beautys” – och kopplas här samman med ett oansvarigt beteende, lägenheten måste saneras och hembiträdet (uppenbarligen ett bytesobjekt) förlorades på poker. Den klassiska arenan för manligt pokulerande är krogen, men när hustrun (intimsfärens väktarinna) är borta kan hemmet förvandlas till krog. En del av komiken i sången ligger i att mannen nu måste återställa hemmet (”jag måste skura trappan, jag måste bona golv”), alltså ägna sig åt typiskt kvinnliga sysslor; en poäng som accentueras av att dessa göromål räknas upp till tonerna av ”Kungens lilla piga”.

Hunnen så långt i mina funderingar inser jag att Ramels sång är en del i ett större mönster, en övergripande språklig struktur där mannens erfarenheter utgör normen. Alla de mer eller mindre litterära skildringar av alkohol och drickande jag i en hast kunde erinra mig, var gestaltade ur ett manligt perspektiv. Dessutom tycktes spriten i dessa textfragment utgöra en

viktig del av den manliga självbilden och den maskulina konstruktionen.

Dessa funderingar utgör startpunkten för denna artikel. Då det ännu inte föreligger någon svensk studie av män och alkohol i litteraturen, blir syftet här att söka ringa in problemområdet genom att studera vad man skulle kunna kalla för en svensk alkoholdiskurs. Med diskurs avses här ett speciellt språkbruk inom ramen för ett specifikt område, ett regelsystem som legitimerar vissa kunskaper och förkastar andra; det vill säga de undersökta texterna förmedlar en viss uppsättning normer, som sammantagna formar en ideologi, eller världsbild, om man så vill. Denna ideologi utmärks framför allt av två saker: att intagandet av alkohol i första hand är en manlig företeelse och att denna aktivitet i huvudsak uppfattas som något positivt, vilket bland annat märks via ett romantiserande, ofta poetiskt bildspråk eller av burleska (komiska) överdrifter.

Undersökningsmaterialet består av ett antal kulturella uttryck, främst texter hämtade från olika litterära genrer, men även blandformer där bilden spelar en viktig roll. Jag väljer att inleda med de två medier som hade störst betydelse när det gäller min egen – och förmodligen min generations – inskolning i alkoholdiskursen, nämligen teveprogrammen och den tecknade serien, främst då under 1970-talet.

EN APERITIF

HEMMA HOS HAMMONDS

I början av 1970-talet väckte den engelska teveserien "Arvingarna" ("The Brothers") debatt när den visades i Sverige. Många ansåg att det dracks alkohol i tid och otid hemma hos Hammonds. I *TV! Nedslag i Sveriges televisions historia* (1996) citerar Jan Gradvall en teveskribent som räknade

antalet tillfällen då familjen Hammond tog en drink: "Jag klockade de första två avsnitten i andra omgången. Jag kom fram till sju hutttillfällen i första avsnittet och sex i det andra."

Serien, som sändes mellan 1973 och 1977, hade ett snitt på cirka 3,5 miljoner tittare. "Arvingarnas" genomslag var således stort i ett medielandskap som avsevärt skiljer sig från dagens. På den tiden diskuterades det mesta som visades i någon av de två public service-kanalerna, allra helst det som uppfattades som kontroversiellt, det vill säga det som kunde påverka tevetittarna i "oönskad riktning". I det här fallet handlade det om ett olyckligt möte mellan två olika dryckesmönster: "Vi dricker mycket, och de dricker ofta. Blandar man ihop dessa båda seder blir resultatet inte alls bra", menade Systembolagets informationschef James Engman när han intervjuades i *Vecko-Journalen*. Efter påtryckningar från olika nykterhetsrörelser gav Systembolaget till slut ut en skrift där man, med "Arvingarna" som främsta skräckexempel, varnade svenska folket för att följa karaktärernas dryckesvanor.

I efterhand kan man konstatera att debatten om drickandet i "Arvingarna" inte bara bottnade i krocken mellan två olika dryckesvanor, alltså hur mycket man drack, utan i två motsatta alkoholkulturer, det vill säga vem som drack och var man drack, men också hur man förhöll sig till drickandet, hur man talade om det. Även om dryckessederna i vårt land hade börjat förändrats, präglades dessa av en diskurs som gjorde alkohol till en manlig angelägenhet och drickandet till något som främst inträffade på krogen. I "Arvingarna" drack både kvinnor och män och de gjorde det mestadels i hemmet.

Mot bakgrund av detta skulle man kunna tolka de starka känslor som serien väckte i Sverige som en reaktion mot

att kvinnan tagit sig in på ett hävdvunnet manligt område; hon nöjde sig inte enbart med att dricka i lika stor utsträckning, hon överförde dessutom drickandet till sin egen domän, hemmet. I Catherine Gilbert Murdocks *Domesticating drink. Women, Men, and Alcohol in America 1870–1940* (1998) studeras hur denna förändringsprocess såg ut i USA. Murdock förlägger den till förbudsperioden 1919–1933, som hon menar markerar en gräns mellan ett viktorianskt präglat USA och ett mer modernt. Förbudsdebatten ledde också till en tydlig könsopolarisering, det var i stor utsträckning de manliga dryckesmonstren som man var ute efter att stävja, men samtidigt hade kvinnorna börjat dricka alkohol i större utsträckning än tidigare. Men kvinnornas drickande handlade inte om en ”kapitulation” till manliga värderingar, enligt Murdock, utan snarare om en domesticering av ett manligt beteende. Krogen får nu en mer blandad publik, men framför allt överflyttas ”krogen” som fenomen till hemmamiljön, till intimsfären, via cocktailpartyn och andra typer av bjudningar.

Det är konsekvenserna av denna utveckling som gestaltades hemma hos Hammonds i ”Arvingarna”, en utveckling som i Sverige vid denna tid ännu låg i sin linda.

BERUSADE SERIEFIGURER

Samtidigt som debatten rasade om i hur stor utsträckning de brittiska dryckescederna påverkade oss svenskar, exponerades vi, i synnerhet den uppväxande generationen, för den anglosaxiska alkoholkulturen via ett helt annat medium. I dagspress, vecko- och serietidningar mötte man en lång rad mer eller mindre druckna seriehjältar som gav oss en god inblick i vem, hur, var, vad och när man drack alkohol.

Det tycks inte vid denna tid ha funnits något motstånd att tala om i detta fall, trots att flertalet av dessa serier riktade sig till tidningarnas yngre läsare. Att seriehjältarna kunde skola in sina unga läsare i den anglosaxiska alkoholkulturen utan inblandning från vuxenvärlden har naturligtvis flera orsaker. En viktig sådan var att de tecknade serierna som medium ansågs vara relativt harmlöst och ”ofarligt”. Denna konstform hade redan på 1950-talet genomgått sitt ”stälbad”, då den kritiserades hårt, framför allt var det själva formen som ifrågasattes. I sin studie om svenska serier, *Berättande bilder* (2005), sammanfattar Helena Magnusson kritiken: ”Själva seriemediet är suspekt. Lättlästheten och alla bilder anses ha skadlig inverkan. Kritikerna menar att bilderna och pratbubblorna gör att blicken irrar och att därmed ändamålsenlig bokläsningsteknik, från vänster till höger i raka rader, försvåras.” Då jämfördes således serierna med den traditionella litteraturen – och kom till korta. Men i jämförelse med de rörliga bilderna i svenska televisionsapparater på 1970-talet framstod de stillastående stilerade bilderna i serierna som harmlösa.

Vad kunde man då lära sig om alkohol av de berusade seriefigurerna? Det mest uppenbara var att det nästan uteslutande var män som delgav läsarna sina alkoholrelaterade erfarenheter. Ett av få undantag var Vivan, Tuffa Viktors fru, som någon gång gjorde sin man sällskap på puben. Just ”Tuffa Viktor”, som i original heter ”Andy Capp” och skapades av Reginald Smythe 1957, satte fingret på att alkoholdrickandet såg olika ut i olika samhällsklasser. Serien var från början en drift med den engelska underklassen och kunde i Sverige läsas i *Aftonbladet* (även om den också fanns i *Göteborgs-Tidningen*, *Året Runt* och serietidningen *91:an*).

Om den arbetslöse Tuffa Viktor spenderade en stor del av sin tid på puben

drickande öl, går den mer elegant klädde herr Gyllenbom till baren kvällstid och dricker drinkar. Gyllenbom, som i Sverige framför allt lästes i *Hemnets Journal*, tillhör dock en annan generation. Karaktären skapades redan 1913 av amerikanen George McManus och serien heter i original "Bringing Up Father". Visserligen finns här likartade mönster, det handlar om manlig sammandrickning på lokal och en tydlig uppdelning mellan sfärerna krogen-hemmet, där fruarna är hemmets väktarinnor och via den manliga blicken karakteriseras som huskors. Men gränsen mellan hemmet och krogen är inte lika knivskarp i Tuffa Viktor, där hustru Vivan kan vistas i båda miljöerna, medan Gyllenbom hänger i baren utan Rosamundas vetskap. Skranket mellan sfärerna markeras när Gyllenbom försöker ta sig in i hemmet obemärkt, men ständigt avslöjas av hustrun, beväpnad med den klassiska och symboltyngda brödkaveln.

Det tycks således finnas en större acceptans hos kvinnorna vad gäller mannens drickande i de lägre klasserna i seriernas värld, en hypotes som stärks när man läser om Gyllenboms "generationskamrat" Tjalle Tvärvig. Hillbillyn Tjalle, som alltid bär med sig sitt krus moonshine, heter egentligen Snuffy Smith och skapades av Billy DeBeck 1919 och kunde i Sverige läsas i bland annat *Allers*. Även om han större delen av sin vakna tid bör ha varit berusad klagar hans hustru nästan aldrig på just den omständigheten.

Som synes finns det också klasskillnader när det gäller vad man dricker: Gyllenboms drinkar kan ställas mot Tuffa Viktors stout och Tjalle Tvärviggs hembrända sprit. Dessa olikheter kan även avläsas i en och samma serie. I "Knasen" ("Beetle Baily", skapad av Mort Walker 1950), träffas general Svammelman oftast över en dry Martini på officersmässen, medan Schassen ligger på sängen på

logementet och dricker öl, omgiven av tomma chipspåsar. Martinin i sitt cocktailglas med oliven symboliserar i seriernas värld de högre klassernas mer sofistikerade drickande, även om Svammelman tycks ha uppenbara problem då han inte sällan ramlar av barstolen och emellanåt äter så kallade martiniluncher. Mort Walker använder samma symbol för att markera överlägsenheten hos den dandyartade pingvinen i serien "Arken" ("Boner's Ark", skapad 1968). En annan martinipimplande seriefigur är Junior, goddagspiltens och direktörens son i amerikanen Pete Hansens serie "Lolly", som skapades 1955 och kunde läsas i *Expressen* på 1970-talet.

Dessa martinidrickande män är alla långa och gängliga, i motsats till Schassen som har en munter rondör. Schassen delar sitt ölburkspimplande och sin kropps-konstitution med Fransson i serien med samma namn. Den ritades och skrevs av Bob Weber med start 1965 och i Sverige kunde den läsas i serietidningen *Blondie*. Precis som Schassen lät Fransson ölburken vila på den väl tilltagna magen och därmed tydliggörs kopplingen mellan vad man dricker och kroppens konstitution ("öl byggde denna vackra kropp"). Denna typ av groteska överdrifter eller hyperboler är inte ovanlig när det gäller litterära gestaltningar av alkoholintag och har djupa historiska rötter.

Härmed närmar man sig vad serierna hade att säga om vad alkoholen hade för effekt på den som drack och om vilka konsekvenserna kunde bli. Ofta var det kroppsliga förändringar som visualiserades; förutom att kroppen svällde upp, gestaltades den druckne med blå eller svartstreckad näsa (såsom den alkoholiserade grannen Tony i "Familjen Flax), halvslutna ögon, ofta försedda med påsar. Dessa "varningstecken" framställdes dock alltid som något komiskt, alltså alkoholo-

lism som en munter åkomma. Detsamma gäller de mentala effekter som drabbade figurerna, såsom dubbelseende. I en strip från 1979 utbrister Svammelman i första rutan: "Tjohoo! Den där tre martini-lunchen får mej att se dubbelt!" I nästa ruta ser han två fröken Fröjd, hans yppiga sekreterare, och han yttrar: "Men vem klagar?" Ett tydligt exempel på hur serien skrivs och bildsätts utifrån en manlig synvinkel.

Men det finns också berusade seriegestaltar som snuddar vid det tragiska. Den tidigare nämnda Junior i "Lolly" drabbas av syner när han är full, en för serieläsarna fullt synlig elefant. Junior finner detta fullt normalt när han vandrar hemåt längs stadens gator på nattkröken, de går sida vid sida och samtalar som gamla vänner. Elefanten framställs närmast som en låtsas-kompis (likt Hemlige Mållgan i böckerna om Alfons Åberg), men då denna fantom verkar vara Juniors enda riktiga vän framstår han som en ensam och tragisk gestalt.

En annan sådan sorglig skepnad är den ständigt berusade narren i "Trollkarlen från Id", i original "The Wizard of Id" av amerikanerna Brant Parker och Johnny Hart, en serie startad 1964 och som i Sverige kunde läsas bland annat i *Dagens Nyheter* och serietidningen *Knasen*. En stor del av narrens karaktär bygger på att han alltid är full, ofta sittande ensam i en krogliknande miljö, filosoferande över sin situation.

Flertalet av de nämnda seriehjältarna är skapade under 1950- och 60-talen och framför allt sprungna ur den amerikanska kulturen. Men den seriefigur som kanske hade störst inflytande på de uppväxande generationerna i Sverige under 1960- och 70-talen när det gäller bilden av alkohol och drickande, kom från en annan kultursfär, nämligen södra Europas vinbälte. Kapten Haddock i Hergés Tintin-album visade att den druckne ofta byter personlighet. Ofta förstärker alkoholen de sinnesstämningar kaptenen råkar befinna

sig: är han glad sjunger han, är han arg blir han våldsam och är han ledsen gråter han otröstligt. Allt detta finner man exempel på i det första äventyr där Tintin och Haddock träffas, *Krabban med guldklorna* (i original *Le crabe aux pincés d'or* 1941, på svenska första gången 1970). Under rusets inverkan försätter Haddock Tintin i dödsfara vid ett flertal tillfällen i detta äventyr (den gode kaptenen försöker till och med strypa honom en gång, i tron att han är en champagneflaska) – man kan säga att Haddocks alkoholmissbruk utgör berättelsens "motor", de konsekvenser hans ständiga alkoholintag får är det som driver handlingen framåt.

På 1970-talet var det helt i sin ordning att läsa om den alkoholiserade kaptenen i de svenska barnkamrarna och att försöka gissa om han drack whisky, rom, cognac eller vin. Men när Haddock gjorde sin entré i vårt land, när de första Tintin-äventyren översattes till svenska i veckotidningen *Tjugofemman* 1948, fick han dricka kalasmust istället för whisky.

DEN MANLIGT KODADE ALKHOLDISKURSENS RÖTTER

Serierna försåg mig tidigt med ett språk, en vokabulär för hur man skulle tolka alkoholrelaterade erfarenheter. Och detta långt innan jag själv upplevt rusets för- och nackdelar. Hårdraget kan man säga att erfarenheten kom före själva upplevelsen. När man själv väl smakat alkohol för första gången fanns det en färdig "språklig mall", en diskurs att klä sin upplevelse i.

Blickar man bakåt inser man snart att detta är en diskurs med gamla anor. Det är naturligtvis omöjligt att säga exakt hur, var och när detta språkbruk uppstod, men en god startpunkt utgör Första Mosebok, 9:20-21: "Och Noa var en åkerman och var den förste, som planterade en vingård. Men när han drack av vinet, blev han

drucken och låg blottad i sitt tält.” Denna scen, en full man som somnar naken i ett tält, är att betrakta som en av vår västerländska kulturs urbilder av den berusade människan, eller rättare, mannen.

Det eviga dilemma med denna bibelpassage är att det varken sker något fördömande eller förhålligande av Noas beteende i den, något som i sin tur har öppnat upp den för en rad olika tolkningar. Hanneke Wilson ger i sin *Wine and Words in Classical Antiquity and the Middle Ages* (2003) en lång rad exempel på hur bibeluttolkare genom årtusendena sökt förklara hur en vis och rättfärdig man som Noa kunde bära sig åt på detta sätt. Det rör sig om att allt från att det var första gången han smakade vin och inte visste alkoholens effekter till att han var deprimerad över all död och ödeläggelse som följde i flodvågens spår.

Men det fanns också de som tolkade Noas agerande alkoholliberalt och tillåtande. Till dessa hör Carl Michael Bellman och hans ”Gubben Noak”, en sång där det påstås att Noa visste vad han gav sig in på: ”Han väl visste, han väl visste/ att en mänska var/torstig av naturen”. Bellmans ”Gubben Noak” är ett mycket illustrativt exempel på den diskuterade alkoholdiskursen; den refererar till ur bilden av den drickande/druckne mannen, den är positiv till alkohol och visar på flera sätt att drickandet är en manlig sysselsättning. Det senare märks inte minst i följande passage:

Gumman Noak, gumman Noak
var en hedersfru.
Hon gav man sin dricka;
fick jag sådan flicka,
gifte jag mig, gifte jag mig
just på stunden nu.

Kvinnans lott är att skänka i åt mannen och att drickandet betraktas via den man-

liga blicken visar sig i att sångtextens ”jag” är en man. Men även om Bellman utgör den manligt kodade alkoholdiskursens epicentrum i vår kultur, byggde han bara vidare på en redan väletablerad tradition. I Olaus Magnus *Historia om de nordiska folken* (1555) beskrivs hur det gick till på de medeltida gillena i vårt land. Bland annat heter det att det var ”en helig plikt att stående dricka till gudomens och furstens ära”. Den heliga plikten återkommer där efter framgent i historien. Och den gudom man framför allt ärar är Bacchus, en litterär kult som når sin höjdpunkt i och med Bellman och som ännu inte klingat av.

I sin studie *Bellman och Bacchus* (1973) har Bo Nordstrand frilagt en rad motiv i Bellmans dryckesvisor, som visar sig ha mycket gamla anor, i vissa fall spårar Nordstrand dem tillbaka till 1200-talet. Det rör sig om exempel hämtade främst ur tysk, fransk och svensk litteratur och de flesta motiv äger fortfarande aktualitet om man ser till dagens snapsvisor; motiv som dyrkandet av vinet/vinguden, om krogen som paradiset, om olika dryckeshjältar (såsom Noa), om olika dryckesritualer, om drickandet skildrat i militära termer etc.

Vad gäller den sistnämnda motivkretsen, jämförelsen mellan supandet och olika krigsaktiviteter, skriver Nordstrand:

Hjälteäran och tapperheten i fält vänder dryckesbrodern ryggen, istället tänker han på drickandet i militära termer. Supkalaset blir ett krig, tunnor och stop blir kanoner och bröderna Bacchi soldater. Den klassiska skildringen i svensk litteratur är ju broder Rus i fylleslag i *Hercules*. Motivet *dryckeslag – ett krig*, ofta bara antytt, är synnerligen vanligt.

Georg Stiernhielms *Herkules* (1658) var en lärodikt, ämnad som ett led i uppfostran av dåtidens adelsmän. Det är en allegori, en genre där olika typer av dygder och

later personifieras. Suget efter alkohol är son till fru Lusta: "Rus heter han, är en lustig i lag, tidkortelig hanse." Han är således en man och en lustig sådan, det vill säga här finner man åter grundbultarna i den här diskuterade alkoholdiskursen, utgångspunkten är mannen och en positiv inställning till drickandet.

Min son Rus uti kannor och krus, uti gruv-
samme bolkar
dig skall öva med art och drilla på vänster
och höger.
Kommer i fält mot dig en flock av fuktige
bröder,
tappert sätter han an med sådan iver och
allvar,
att han i lisa stund skall fälla de modige
hjältar
(som rättnu stodo käck och köne) som
oxar i golve.

I denna passage personifieras alkohollintaget som en man och förmågan att dricka, helst att dricka mycket, framställs som en manlig dygd. Detta understryks av att supandet på krogen kan jämföras med att dra i fält, att dricka någon annan under bordet är ett hjältedåd. Krogscenen som ett fylleslag implicerar också den eftersträvarvärda manliga egenskapen att tåla, att stå ut. Och även om vissa "modige hjältar" faller som oxar i golvet, är grundtonen positiv, inte minst via de komiska, ofta groteska överdrifterna och i förkärleken för den förskönande eufemismen; bröderna är inte fulla, de är "fuktige".

Intressant är att supandet på krogen här framställs som något man måste lära sig, alltså man övas och drillas i att dricka och uppskatta alkohol. Om Bellman menar att Noak var "torstig av naturen", har Stiernhielm en mer modern uppfattning när han gestaltar klassiska manliga "drifter" som något inövat och inte i biologiska termer. Paradoxalt nog

har just Stiernhielms dryckeslagsscen ur *Herkules* kommit att spela en viktig roll i vår förståelse av svensk alkoholkulturhistoria och är därmed en viktig influens vad gäller den diskuterade kursen. I Mats Rehnbergs *Stora krogboken* (1955) får scenen illustrera barockens dryckesseder och värdshusliv, detsamma gäller i hans antologi *Svenska gästabud från alla tider* (1963). En likartat bruk av broder Rus hittar man i Nils Liedbergs *Den svenske Bacchus* (1960). I dessa semivetenskapliga sammanhang ges skildringen av dryckeslaget en vetenskaplig nimbus, något som i sin tur än mer stadfäster ideologin bakom den undersökta alkoholdiskursen: att drickandet i första hand är en munter manlig angelägenhet.

BRÖDER I CEDERLUNDSSTATER

Några som hade full kontroll på kursen och på dess tradition var de aktiva inom de lundensiska studentkoterierna kring sekelskiftet 1900. Denna epok har lämnat efter sig ett stort litterärt arv i form av romaner, noveller, dikter, anekdoter, minnesskildringar etc. Ett ofta återkommande motiv i dessa skildringar är krogen, som av flera anledningar var studenternas viktigaste samlingsplats och arena.

Naturligtvis ersatte krogen delvis det hem som ynglingarna lämnat när de kom till Lund, ett "vardagsrum" där man umgicks, åt – och drack. Men det fanns ytterligare en anledning som i det närmaste gjorde kroglivet till ett "nödvändigt ont" för en stor grupp studenter, de som räknades till växelryttarnas skara. Många var de som finansierade sina studier med hjälp av studentväxlar och för att förmå bankerna att låna ut pengar krävdes ständigt nya "namn" (borgensmän). Claes Lindskog förklarar sambandet i *Från Fritiof Nilsson Piratens värld* (1972): "för en växel tarvades i regel tre personer som

man kände och som litade på en. Och vänner, dem träffade man bäst på krogen; man kunde inte komma dit tillfälligt och be om ett namn, nej, man måste 'vara bunden vid krogen' ... och namn på växel engagerades bäst vid bågaren. Alltså: växelsystemet hade bland annat den nackdelen att den tvingade till krogliv och att en icke obetydlig del av det upplånade gick åt till att bekosta detta."

Men för att upptas i ett kotteri krävdes att man lärde sig vilka oskrivna lagar som definierade umgänget inom gruppen. En sådan regel var att man när som helst förväntades kunna och vilja dricka alkohol. I romanen *I templets skugga* (1910) av Harald Wägner (Elins bror) sitter ett kotteri på Tua, det kanske mest mytomspunna tillhållet i Lund under denna tid. Männerna kring bordet har beställt in en flaska akvavit: "Holmer och de andra slå i fulla glas, men Henrik afböjer, mött af ett enhälligt hänskratt från de andra."

Här lär Henrik känna en av kotteriets tysta överenskommelser genom att bryta mot den. Hans beteende innebär ett ifrågasättande av det som håller gruppen samman, han utgör därmed ett hot mot gruppens existens. Församlingen kring krogbordet visar då enad front genom att skratta ut honom. Att "regeln" har gamla anor visar talesättet "Den som sviker i dryckjom, sviker ock i androm styckjom", tidigast belagt i Christofer Larsson Grubbs ordspråkssamling från 1665.

En som under sina första studieår i Lund deltog väldigt lite i det sociala livet var den blivande finansministern Ernst Wigforss. I sina *Minnen* (1950–1954) funderar han kring varför han kände sig så ensam i början av sin akademiska karriär. Han drar slutsatsen att det till stor del handlade om att han inte brukade alkohol.

När jag ser tillbaka på de första åren och söker erinra mej mitt sätt att reagera och

vad det kan ha betytt för min känsla av ensamhet, så blir bilden tvekluden. Jag var gärna med om att lägga undan det dagliga levernets bekymmer, att lätta på de kritiska hämningarna och låta infallen spela, också de ganska enkla, föga spirituella, men ändå muntra. [...] Denna andens frigörelse tycktes för somliga komma först då ett kvantum alkohol låtit deras tungors band bli lossade. [...] Den som inte kunde leva med i scenerna, kände sej utanför. Mera ensam än i den ensamma kulan.

Men det räckte inte med att enbart kunna dricka för att ta sig in i gemenskapen. Intaget av alkohol inom kotterierna var starkt ritualiserat och omgärdades av ett särpräglat språkbruk. Ett tydligt exempel på detta hittar man i en minnesartikel om Fritiof Nilsson Piraten som Bertil Wickman publicerade i tidskriften *Byahornet* (1953). Den handlar bland annat om Gambrinus, Grand Hotells bakficka.

Där sutto alltså krogarnas heroer, paradoxens överstepräster med sina mångtliga följen, skimrande som abborrar av gylene punschfläckar på rockuppslagen och ur tobaksmolnen och spritångorna stego vitsar och vetande i en rituell blandning lika oförståeliga för en tillfällig lyssnare som mumlet vid Pythias trefot. Där lyste punschkylarna som kullvräkt gladiatorskaskar och där dubbades nykomlingarna efter krävande ceremonier till adepter i ett sedeslappt men yrvaket sökandes tjänst.

Wickman och Wigforss kan sägas stå inför två scenarier som starkt påminner om varandra, men de beskriver dem helt olika, eller rättare, vidareförmedlar dem via olika diskurser. Den ene står utanför medan den andre är en invigd. Hos Wickman känner man också igen det romaniserande draget. I hans genremålning är

det inte bara själva punschen som är gyllene, utan även de fläckar den lämnar efter sig. Det religiösa språkbruket genomsyrar hela scenen. Och återigen aktualiseras de militära liknelserna i jämförelsen mellan ishinken och gladiatorskasken.

I denna passage blir också punschens symboliska betydelse uppenbar. Punschen var i slutet av 1800-talet den svenska nationaldrycken. Men när den i början av 1900-talet började tappa mark till andra drycker, såsom whisky, behöll den dock sin popularitet i studentkretsar. Kanske var det punschens hotade ställning som bidrog till att den omhuldades i dessa lokala motståndsfickor i Lund och Uppsala.

Kanske kan man koppla det krigiska bildspråket till just detta ”motstånd” mot att ge upp traditionen kring punschen – även om det i första hand får betraktas som en vidaretradering av den militära metaforik som Bellmansforskaren Bo Nordstrand hittar exempel på när han söker medeltida rötter till olika motivkretsar i dryckesvisan. En lundensisk författare som var stilbildande på detta området var Axel Wallengren, mer känd som Falstaff, fakir. I hans novell ”Mannen med två huvuden” från 1895, skildras pionjärtiden på Tua. Här får man veta att ett ”kraftigt batteri med Carlshampunsch stod afbröstade på bordet”.

Denna typ av ballistiska gestaltningar av punschen blev därefter närmast standardiserade i de lundensiska studentskildringarna. Man härmade fakiren med varierande grad av originalitet. En som vidareutvecklade detta bildspråk var Fritiof Nilsson Piraten. I *Tre terminer* (1943) nyttjar han krigsmetaforiken för att beskriva en nöjd Tom Ancker: ”Han såg med välbehag på en stor ishink varur fem punschhalvor stucko upp halsarna som lika många gevärsmynningar och hans sinne fylldes av stilla fröjd vid tanken

på dubbelbössan som stod i reserv under soffan.”

Ett tecken på att man drack mycket punsch i Lunds studentkretsar under denna epok märks i dryckens symboliska status, den har närmast kommit att bli synonym med det glada studentlivet. Ett exempel på det finner man i Frank Hellers dikt ”Ballad om lantlivets behag”, där studentvännerna åkallas som ”bröder i cederlundsstater”. Men man kan fråga sig om alla verkligen uppskattade denna söta dryck. I många fall lärde sig studenterna att dricka punsch samtidigt som de skolades in i den särpräglade lundensiska jargongen – det ena tycks ha förutsatt det andra.

Paul Rosenius tillhörde det kända Tuakotteriet kring slutet av 1880- och början av 1890-talen. Det var en samling yngre män vars bohemiska vanor kom att bli stilbildande för kommande studentgenerationer i Lund. I sina hägkomster *Mitt gamla Lund* (1952) minns Rosenius livet på Tua: ”Här diskuterades, deklamerades, musicerades och dracks den goda och stimulerande punschen.” Drycken beskrivs således inte bara som god, den fungerade även inspirerande. Men framställningen doftar färdiga formuleringar, hämtade bland punschens fasta epiteter – och efterhand sker en glidning i förhållandet till minnena från Tua och epiteten krackelerar. Mot slutet citerar Rosenius Axel Danielsson, grundare och chefredaktör för tidningen *Arbetet*, och således en som delvis stod utanför sammanhanget. Danielsson beskriver livet på Tua något annorlunda, han talar om ”dessa gnistrande kvickheter och denna jämmt flödande spiritualitet som gör den gula, fadda punschen till gyllende druvsaft.” Man kan således fråga sig, vad som kom först: spiritualiteten eller spriten?

EN NYKTER MOTDISKURS?

Isitt bidrag till antologin *En bok om rus och inspiration* (1948), skriver Ivar Lo-Johansson: "När jag sommaren 1948 stod och hörde på Nykterhetsfolkets dag på Skansen, tänkte jag på hur nykterhetsrörelsen hos oss har gått i stå. Dess argument fångar inte längre. Tiden har för längesen gått nykterhetsfolket ur händerna."

Just denna antologi får väl betraktas som ett försök att skriva nyanserat om alkohol – att förhålla sig intellektuellt till ruset – genom att vända sig till de med ordet i sin makt, de som via "främmandegörning" har möjligheten att förändra språket och språkbruket, nämligen författarna. Men av redaktören Bertil Malmbergs förord inser man att projektet var vanskligt, man närmade sig här ett för skräret känsligt ämne.

Det har emellertid inte varit så alldeles lätt att få svenska diktare att yttra sig i saken. Många som man gärna velat ha med ha varit alltför upptagna av egna ting för att bry sig om att svara på närgångna frågor. Andra ha inte haft någon erfarenhet av problemet. När jag tänker på hur många avböjande med denna motivering jag erhållit, har jag inte kunnat få annat än en mycket hög uppfattning av nykterhetstillståndet på vår svenska parnass.

Den illa dolda ironin i sista meningen är talande, Malmberg kände sina kollegor. En av de författare som tillfrågades men avböjde var Fritiof Nilsson Piraten – och anledningen härtill var han förmodligen inte ensam om.

I sitt svarsbrev till Malmberg (den 24 april 1948) anger Piraten "annat arbete (+ en envis ohälsa)" som orsak till att han inte kan medverka i den planerade antologin. Två dagar senare tackar han nej till att skriva ett bidrag till en artikelserie i *BLM* – och han gör det med en likartad

formulering: "jag är upptagen av annat arbete och (framför allt) lider jag sen rätt länge av besvärande ohälsa". Begreppet "ohälsa" är i dessa båda brev en förskönnande omskrivning för alkoholproblem.

Från november 1948 till mars 1949 lade Piraten in sig själv för behandling på Karolinska, för att komma till rätta med sina alkoholproblem. Till Tor Bonnier skriver han den 5 september 1949: "Jag kände att sprit [...] och arbete inte längre gick ihop för mig. Jag valde arbetet".

Piraten kunde således inte lämna något bidrag till *En bok om rus och inspiration* eftersom hans egna rus inte gav "inspiration". Eller var det helt enkelt så att han saknade ett språk för att gestalta sitt eget förhållande till problemet? Det råder inga tvivel om att han hade full tillgång till den traditionella, manligt kodade alkoholdiskursen. Hos honom, som hos många andra författare, ägde den visserligen en tragisk dimension, men oftast fasades den in i den groteska traditionen, där komiska överdrifter och hyperboler gjorde alkoholism till en munter åkomma.

Om inte annat fungerade supandet som motiv inspirerande (helvetet är en mer fruktbar fiktiv miljö än paradiset), även om det för de flesta författare tycks vara omöjligt att författa under alkoholens inverkan. I ett brev till Moa Martinson, från den 19 juli 1946, skriver Piraten: "Men själv praktiserar jag den totala nykterheten sedan d. 21/5. Och försöker skriva. Nykterheten är den i sig själv en tung och krävande sysselsättning." Paradoxalt nog kunde Piraten inte skriva vare sig han var nykter eller full, men det kanske mest intressanta med uttalandet till Moa Martinson är det trista och högtravande språkbruk som nykterheten frammanar.

När Ivar Lo-Johansson skriver att tiden gått nykterhetsfolket ur händerna, underförstås att de en gång var med sin

tid. Den epok som avses är förmodligen 1800-talet och de kända allegoriska bilderna på exempelvis brännvinsdraken. I Kerstin Rydbeckes studie om den svenska godtemplarrörelsen *Nykter läsning* (1995) beskrivs hur rörelsen försökte skapa en alternativ litterär institution. Godtemplarna startade ett eget förlag där böcker i alla genrer gavs ut, det vill säga ett försök att skapa en nykterhetens kanon, där det pedagogiska värdet mestadels gick före det rent konstnärliga.

En genomläsning av dessa nyktra genrer visar att det är svårt att frigöra sig från den mer traditionella litteraturens hyljande av alkoholen och dess etablerade diskurs. När Ture Nerman ger ut sin diktsamling *Sånger om John Finkelman* (1915) sticker han ej heller under stol med detta faktum (redan titeln är en tydlig referens till den etablerade och populära Jack London och hans roman *John Barleycorn*, 1913, som på svenska heter *John Finkelman*). Nerman försöker istället att vrida traditionen till sin och nykterhetspropagandans fördel genom att exempelvis direkt och indirekt referera till författare som Bellman och Stiernhielm, som i dikten "Rus".

Stackare, stackare – fukta er aska,
skrattna undan er skräck som är ute och kör!
Stackare, nöjda med sol ur en flaska,
med livslust som det är korkar för!

Ett annat sätt att förhålla sig till det etablerade språkbruket är att söka inympa nya betydelser i vissa ord istället för de hävdvunna. Om detta vittnar C. Thunströms samling *Nykterhetshumoresker* (1900), där termen "humoresk", i betydelsen "humoristisk berättelse" (*Svenska Akademiens Ordbok*) eller "mindre litterärt stycke av skämtsamt slag" (*Nationalencyklopedin*), blir något missvisande. Här rör det sig istället om moraliserande historier där humorn är av det pekoralistiska sla-

get, som i historien om "Familjen Tratt". Den inleds: "För många år sedan bodde familjen Tratt i Trattebo, nära Trattebyholms säteri i Trattsta socken, på Trattön; – och hvar den är belägen det veta vi ju alla." Märkligt nog är den avhållsamhet som predikas även riktad mot kvinnan och sexualiteten; om Lill-Tratten heter det: "Jo, han blef en duktig gosse, som stod rycken mot både flickor och konjak." Denna sammankoppling av kvinna-sprit hänger förmodligen samman med bilden av kvinnan som fresterska.

Att få etablerade och folkkära författare att skriva litteratur i nykterhetens sak var således svårt. Ett sätt att komma förbi detta var att låta dem svara på olika enkäter. Inom ramen för skriftserien *Aktuella nykterhetsfrågor* gjordes ett författarupp-rop, *Vi tvivla på John Finkelman* (1935). Men endast 15 författare svarade på enkäten, de flesta mindre namnkunniga nykterister – och de mer kända (måttlighetsdrickarna), såsom Vilhelm Moberg och Marika Stiernstedt, svarade diplomatiskt på de tillsända frågorna. Dessutom nådde skriften endast de redan "frälsta", något som ligger i linje med det som Ingegerd Sigfridsson påpekar i sin artikel i antologin *Kulturforskning kring alkohol i Norden* (1993): "På 1930-talet hade nykteristerna en egen delkultur, man ville vara ett alternativ till övriga kulturformer. [...] Umgänget inom logen var det viktiga, medan umgänget utanför logen var mindre betydelsefullt."

Men om den stridande rörelsen som fanns vid sekelskiftet sedermera vände sig inåt, ser man en mer effektiv motdiskurs formeras under 1970- och 80-talen. Det gäller både språkligt-litterärt och ifråga om att nå utanför den gängse publiken. Ett sådant exempel är Spola kröken-kampanjen, som Systembolaget startade 1977 i samarbete med flera olika idrottsföreningar. Här hittade man en slogan som

byggde på slang och ungdomligt språk, som träffade rätt i ett stort antal målgrupper. Ett annat exempel utgör boken *Eldvatten – en bok om alkohol* (1981), som bestod av ett antal dikter, noveller, fotografier och teckningar, där olika aspekter av alkohol gestaltades konstnärligt och litterärt, helt utan pekpinnar.

KVINNAN OCH ALKOHOLEN

I Lennart Johanssons *Staten, supen och systemet* (2008) slås fast att alkohol och konstruktionen av manlighet har djupa historiska rötter, att det ritualiserade och omfattande alkoholbruket i olika manliga kulturer har en stark symbolisk innebörd. Även om Johansson enbart begagnar ett par empiriska källor som stöd för sina påståenden, är det knappast någon som skulle säga emot.

Intressantare vad gäller den rent språkliga betydelsen av mannens förhållande till alkohol är Johanssons utläggning om hur man resonerade kring kvinnornas alkoholvanor kring förra sekelskiftet. ”Med framväxten av en borgerlig ideologi och samhällsmoral stärktes könsopolariseringen och isärhållandet mellan en manlig och en kvinnlig sfär. Onykterhet bland kvinnor kopplades samman med sexualmoraliskt förfall. Som motpol till den upphöjda Modern, med ansvar för moralisk fostran och samhällets sociala stabilitet, ställdes den fallna Horan.”

Det behöver knappast sägas att det är Mannen som gör och gjort denna ”kopp-ling”. Vad som däremot är viktigt att påpeka är att den bakomliggande ideologin, som på olika sätt söker göra drickandet till något okvinnligt, har djupa historiska rötter. I Wilsons tidigare nämnda *Wine and Words in Classical Antiquity and the Middle Ages* ges åtskilliga exempel på denna könsopolarisering hämtade från olika antika texter. Ett av de mest häp-

nadsväckande är en passage ur *Talmud*. Här kan man läsa att *ett glas vin är lagom för kvinnan, ju fler glas hon dricker desto mer sexuellt frisläppt blir hon*: ”Och om hon dricker fyra glas kan det hända att hon till och med försöker inleda en sexuell relation med en äsna mitt på gatan utan att det bekymrar henne.”

Ett annat uttryck för det okvinnliga i att dricka alkohol finner man inom folkloristiken. Under 1700-talet var föreställning om självförbränning eller *combustio spontanea* en realitet, det vill säga att inälvorna på den som drack för mycket kunde självantända. I *Den svenske Bacchus* berättar Nils Liedberg att detta hemska öde var något som främst drabbade kvinnor: ”Samstämmiga uppgifter gav vid handen att det företrädesvis drabbade äldre feta fruntimmer efter förtäring av större mängder brännvin och detta inträffade under nattsömnen varvid offret förbrann på en kort stund så att bara huvud, armar och ben fanns kvar.”

Också om man går in på ett specialområde som snapsvisan blir könsuppdelningen snabbt synlig. Christina Mattsson visar i *Från Helan till lilla Manasse* (2002) att snapsvisan i stor utsträckning är en genre, som skapats och växt fram i en manlig miljö: ”Snapsvisan, såsom vi sjunger den idag, föddes och odlades i en värld som befolkades av män. Det var ett kollektiv av män, vare sig det fanns i studentstäderna eller vid det borgerliga smörgåsbordet.” Hon visar också via ett flertal exempel på hur kvinnan objektifieras och sexualiseras i snapsvisorna.

Mattsson påpekar vidare att majoriteten av snapsviseförfattarna är män. Och i de fall man hittar kvinnliga upphovsmän tycks de hålla sig till genrens konventioner, som i följande rader av Anna Maria Lenngren från 1790: ”Bröder se bålen, den fröjdas och röker,/Höjom för Bacchus vår glättiga ton!”

När den svenska nykterhetsrörelsen konsoliderades under 1800-talet var idealen den avhållsamma kvinnan, en bild som, enligt Rydbeckes studie om godtemplar-rörelsen, var en förutsättning för bekämpandet av mansdrickandet. Detta innebar dock inte att det var kvinnorna som skulle gå ut i offentligheten och propagera för nykterhet. Rydbeck förklarar att kvinnans främsta uppgift bestod i att ansvara för hem och barn: "Tack vare ett trevligt hem- och familjeliv utan smuts och gnäll skulle han [mannen] inte behöva känna någon längtan till krogar och andra miljöer där alkoholen fanns". Därmed lades indirekt skulden till mannens drickande på kvinnan.

Mot bakgrund av denna underliggande ideologi, är det inte särskilt förvånande att även den till synes mer försiktiga officiella diskursen kring alkohol i grund och botten utgår från att det är mannen som dricker alkohol. När motboken behandlas i *Svensk alkoholhistoria* (1999) nämns i förbigående att det i instruktionerna stod "motboksinnnehavarens hustru", det var alltså underförstått att innehavaren var en man.

Ett mer sentida exempel utgör informationsbroschyren *Kvinnor och alkohol* (1991), där det konstateras att "Kvinnan är medicinskt sett känsligare för alkohol än mannen. Hon tål helt enkelt inte lika mycket." En tänkbar motfråga blir då: hur mycket tål mannen? I broschyren nämns naturligtvis inte *combustio spontanea*, men här finns illustrationer som kan tolkas som utslag av det oförenliga mellan att vara kvinna (moder) och att dricka alkohol; tydligast i den bild som föreställer en nappflaska i form av en whiskykaraff med bildtexten "Vem ger sitt barn en whisky?". Någon motsvarande broschyr med titeln "Män och alkohol" existerar inte.

ALKOHOLEN I BARNLITTERATUREN

Kring sekelskiftet 1900 fördes kampen mot "Kung Alkohol" på många fronter, även bland barnen. Om detta kan man läsa i Sonja Svenssons artikel "Tendens eller tolerans? Om alkohol och alkoholproblem i barnlitteraturen" (1988). Hon konstaterar att man då befann sig i "den absolutistiska högperioden" och den barnlitteratur som propagerade i ämnet "var starkt övertalande" och alkoholism sågs som "en synd ingiven av djävulen" som främst drabbade underklassen. Svensson urskiljer tre huvudtyper av berättelser från denna epok: "negativa och positiva exempelberättelser om pojkar ur de lägre samhällsklasserna som faller för respektive motstår flaskans lockelser, samt berättelser om barn med varierad bakgrund som omvänder vuxna drinkare."

Drickandet är i detta sammanhang i första hand ett manligt beteende. Antingen är det pojkarna eller deras fäder som dricker eller löper risken. Så är det exempelvis i den förmodligen mest kända skildringen av superi i svensk barnlitteratur från denna epok, syskonskarans möte med skomakaren i Laura Fitinghoff's *Barnen ifrån Frostmofjället* (1907). När skomakaren bjuder Ante flaskan tackar han ståndaktigt nej: "Huru nu då. Är den kvicke, rejele pojken en tocken mesfjädning, att han int tar till godo, när han blir bjuden på en sup." Situationen känns igen, genom att dricka visar man sin manlighet, samtidigt som supen förbrödrar. Men Antes mor har sagt att han ska akta sig för "förste supen", en välkänd metod. Indirekt står således kvinnovärlden för nykterhet och skötsamhet. Otroligt nog inspireras den glasögonförsedde skomakaren av Ante: "Glasögonkarlen blev med ens så underligt spak. Han sänkte buteljen, som han just höll upp emot det öppna gapet för att drick ur."

[...] Efter en stund satte han korken i flaskan och slog ner den med knutna näven, sedan han mycket betänksamt hållt tillbaka det av Ante ratade brännvinet.”

Enligt Sonja Svensson försvinner nästan alkoholmotivet helt ur barnlitteraturen under mellankrigstiden. Hennes tolkning är att ”det mesta tyder på att alkoholkurvans nedåtgående tendens fram till omkring 1950 motsvaras av en minskad benägenhet att diskutera alkoholproblem i barnlitteraturen.” Samtidigt kan man notera att även ämnen som döden är sällsynta under denna period, vilket kan tolkas som barnlitteraturen under denna era skydde allvarliga och problematiserande teman överhuvudtaget.

Men så händer något, Svenssons skriver: ”Ett nytt intresse för ämnet noteras sedan i den problematiska barn- och ungdomsboken som framträdde och delvis dominerade utbudet efter 1960-talets mitt.” I den genreöverskridande ungdomsboken, vilken formeras vid denna tid, blir den problematiska hemmiljön ett allt vanligare motiv. I dessa samtidsrealistiska skildringar har sekelskiftets fosterande perspektiv ersatts av ett mer jämlikt tilltal; den problematiska hemmiljön gestaltas ur barnens och ungdomarnas horisont.

I både Svenssons artikel och i översiktverket *Ungdomslitteraturen* (1994) ges exempel på ungdomsböcker som handlar om föräldrars alkoholmissbruk, såsom Gun Jacobsons *Hela långa dagen* (1973) och Inger Wahléns *Flickan i huset vid ån* (1976). Och även om det finns några undantag är det mestadels fäder som gestaltas. Få av de böcker som tar upp vuxengenerationens alkoholproblem antyder någon positiv utveckling, vilket förmodligen har att göra med den realistiska infallsvinkeln och upphovsmännens rädsla för att falla in i nykterhetspropagandans motdiskurs.

Vidare har ungdomsboken också ”tematiserat sin målgrupps egna avvikelser och missbruk”, som det heter i *Ungdomsboken*. Men även om man i verk som Stig Malmbergs *Klass II B* (1970) möter ungdomar med uttalade alkoholproblem, tillhör denna typ av skildringar ovanligheterna.

Även om de refererade undersökningarna koncentrerar sig på ungdomslitteraturen ger stickprov vid handen att förhållandena är de samma när det gäller böcker för yngre åldergrupper, även om alkoholtemats inträde i genren kom något senare. En realistisk skildring av en pappas alkoholproblem ur ett barns synvinkel får man i Rose Lagercrantz *Tulle-sommar* (1973).

Först går dom en bra bit förbi ölkaféet, men sedan går dom tillbaka till det och in i det.

”En öl, tack!” säger pappa. Tulle smuttar på ölet, och sedan får pappa det.

”Ah!” säger han. ”Det här var inte dumt! Vi tar en omgång till!”

Tulle låtsas att hon dricker en klunk av nästa glas, och så skjuter hon över det till pappa.

”Du får den här också!”

”Tack ska du ha, Tulle!”

Pappa börjar sjunga om sin fina prinsessa igen, men nu sjunger han högre och Tulle måste rycka honom i armen för att få honom tyst.

Scenen beskriver ett traditionellt manligt drickande: en man sitter på krogen och ölar, han sjunger kvinnans lov (i detta fall dottern som liknas vid en prinsessa) och det hela förefaller gå efter en viss rutin, alltså ett ritualiserat supande. Det kanske inte är så mycket att pappan dricker i närvaro av sin dotter som upprör, utan mer att hon tar en aktiv del i denna rutin (närmast som en lek). Skildringen blir därmed långt mer effektiv än det tidiga 1900-talets nykterhetspropaganda. Denna scen kan

läsa in i den slutsats som Sonja Svensson drar när hon jämför då och nu: "Till skillnad från sina kollegor vid sekelskiftet låter inte dagens författare sådana inslag automatiskt mynna ut i ett nykterhetsbudskap. För dem är i stället tolerans och medmänsklighet ledstjärnor."

Även om de flesta barn- och ungdomsböcker som handlar om sprit på något sätt förhåller sig problematiserande till alkohol och drickande finns det undantag från regeln. Ett sådant är Lennart Hellsings *Sjörövarbok* (1965), där vi möter ett manskollektiv på krogen. I skildringen av sjörövarnas pokulerande märks inga vuxna raster eller pedagogiska pekpinnar. Scenen ligger på flera sätt inom den litterära tradition som skisserats ovan: glad manlig sammandrickning på lokal, såsom hos exempelvis Bellman: "Till en bar drog envar/varje karl som fanns kvar!". Även om det som vanligt när det gäller Helsing är språklek och rim som styr, är motiven välkända; uppmaningen att ständigt dricka: "Kaptén Finn han drack gin!/Skepp ohoj och skänk il", att sjunga: "Kaptén Tång höll igång/med en sup och en sång!", umgänget med den lättillgängliga kvinnan: "Kaptén Böö's slog sig lös/med en nakendansös!" och utpekandet av den som inte dricker sprit och därmed avviker från kollektivet: "Kaptén Roos drack bara jos".

Att det är just Helsing som på detta okomplicerade sätt plockar in alkoholen i barnlitteraturen igen, efter att den närmast varit bannlyst sedan början av 1900-talet, är knappast någon slump. Han bröt en rad tabun om vad och hur man fick skriva för barn. Året efter *Sjörövarbok* kom *Boken om Bagar Bengtsson* (1966), i vilken döden som tema åter bereds plats i barnlitteraturen: "Nu är Bagar Bengtsson död/ han har bränt sig på ett bröd"

Sätter man sökarljuset på senare tiders barnlitteratur framskymtar en något mer

nyanserad bild av drickandet. I Moni Nilsson-Brännströms *Salmiak och Spocke* (2005) är det den olyckliga mamman som dricker: "Mamma Mia stod i fönstret och stirrade ut i mörkret när Salmiak kom hem. I handen höll hon ett vinglas. Mamma Mia gillade vin och fina paraplydrinkar." Hon gör det för att hon vantrivs i Norrland men när hon flyttar tillbaka till Stockholm upphör hennes alkoholproblem. Kvar i Norrnäs blir Salmiak och pappan, som intressant nog försöker överta den traditionella mammarollen; det är han som steker de i barnlitteraturen så symboltunga pannkakorna. Det hela kan tolkas som att den drickande mamman tar med sig den manligt präglade alkoholdiskursen när hon flyttar och kvar åt pappan blir den mer kvinnligt färgade diskurs man förknippar med intimsfären.

Slutligen kan man konstatera att fenomenet med barnet som aktivt försöker få sin förälder att sluta dricka tillhör ovanligheterna idag. I Viveca Lärns *Eddie hittar guld* (2001) har pappa Lennart äntligen tagit tag i sina alkoholproblem. Han går på AA och har nu varit nykter så länge att han ska få ett pris, men Eddie och hans storebror Anders är inte intresserade.

– Se på mig när du talar, röt Lennart. Du också, Anders. Så ni tänker alltså inte följa med på min stora dag?

– Nej, sa Anders, och hans röst bröts som om han skulle börja gråta. Det får du klara själv.

Vi är inte din morsa.

Det är således den vuxnes ansvar att ta tag i sitt liv, inte barnens. Detta blir än tydligare när den visdomsregel som Ante förmedlar till skomakaren i *Barnen ifrån Frostmofjället* i boken om Eddie ligger i pappans egen mun: "Vet ni varför jag klarat mig så bra? Det är för att varje morgon när jag vaknar kastar jag en hastig blick på

mig själv i spegeln och säger: Idag skall jag inte dricka det första glaset alkohol.”

EN KROGRUNDA

Krogens betydelse för litteraturen kan knappast överskattas, vilket enklast bevisas genom att räkna upp alla de verk där krogen spelar en viktig roll både miljö- och motivmässigt. En sådan exempel-samling utförd på svensk botten skulle kunna sträcka sig från Olaus Magnus, Stiernhielm och Bellman, via Strindbergs *Röda rummet* fram till Charlie Christensens serier om Arne Anka. Men därmed skulle man bara se toppen på isberget.

Efter en genomläsning av Evert Taubesällskapets antologi *Den Gyldene Fredens skål!* (1998), som innehåller ett tjugotal texter av och om Taube och hans förhållande till den anrika krogen i Gamla Stan, inser man snart krogens litteratursociologiska betydelse; krogen som idé, som inspiration, som motiv, som berättandets arena etc. I sin artikel i *En bok om rus och inspiration* närmar sig Ivar Lo-Johansson problematiken kring författande och krogen som fenomen: ”Krogen är en värld för sig själv. Krogen är ett ställe med sin egen, egendomligt logiska arkitektur. De som känner krogen och alkoholen inifrån, vet att alkoholismen inte bara är att dricka sprit.”

Wolfgang Schivelbusch tar i sin bok om njutningsmedlens historia *Paradiset, smaken och förnuftet* (1982) antropologin till hjälp när han hävdar att krogen är en arkaisk lokal där de närvarande agerar efter uråldriga mönster.

Med samma osvikliga instinkt som vägleder flyttfåglar följer de skålandets regler och riter, om vilkas ursprung de inte har en aning. Det som hjälper dem härvidlag är alkoholen, som befinner sig i själva centrum. Den spolar bort de nyare civiliserade lagren i medvetandet och frilägger det

arkaiska skikt, där tillståndet av berusning, förbrödring och kraftmätning övergår i varandra lika självklart som vid ett dryckeslag för femhundra, tusen eller tretusen år sedan.

Man kan naturligtvis fråga sig om beteendet är instinktivt eller något inlärt. Schivelbusch gör ingen poäng av att krogen genom historien oftast är en exklusivt manlig miljö, även om det anas indirekt när han talar om ”förbrödring”. Krogen i litteraturen är framför allt det manliga brödraskapets arena och den plats där man dricker. Detta är en bild som idag alltmer luckras upp. Dels nyttjas alkohol alltmer i hemmet, drickandet har domesticerats. Dels går även kvinnor på krogen. Men trots detta lever denna bild av krogen delvis kvar.

I *Stora Krogboken* avrundar Mats Rehnberg sin genomgång av den svenska stormaktstidens restaurangliv med en målning av Govert Dircksz Camphuysen, kallad ”En skånsk bykrog”. Rehnberg beskriver och kommenterar motivet: ”I mitten av den lullande och larmade skaran uppträder en kvinna som försöker rycka karlen från krogbordet och supbröderna. Med den story som verkningsfullt centrum har 1600-talsmålaren onekligen träffat prick beträffande kroglivets svåraste sociala följder, den månghundraåriga dragkampen mellan å ena sidan kvinnan och hemmet å andra sidan krog-sittningen och alkoholmissbruket.”

I motsats till ”kvinnan och hemmet” ställs inte mannen och krogen, utan ”krog-sittning och alkoholmissbruket”. Ett enkelt svar på varför just denna formulering används, är att mannen är norm och behöver inte benämnas, hans närvaro är självklar. Men man kan också konstatera att det i beskrivningen förekommer ett flertal förmildrande, närmast poetiska omskrivningar för männens aktivitet, de

utgör ”den lullande och larmade skaran”, de är ”bröder” i färd med en ”krogsittning”. Rehnbergs skildring står således med en fot i den romantiserande alkoholdiskursen, vilket gör att hans utpekande av ”kroglivets svåraste sociala följder” och ”alkoholmissbruket” delvis missar sitt mål.

Frågan är om den dåtida betraktaren gjorde samma politiskt korrekta reflektion som Rehnberg,⁷ Troligen inte. Även tavlans motiv kan ses som ett utslag av det manligt kodade språkbruket kring alkohol och drickande, ett språkbruk där kvinnan på krogen är en anomali. Man ser också tydligt att de ”supbröder” som betraktar hur kvinnan försöker ”rycka karlen från krogbordet” skrattar – med stor sannolikhet var det så som dåtidens publik reagerade när de såg tavlan.

Därmed skulle man kunna betrakta Camphuysens tavla från mitten av 1600-talet som en föregångare till alla de skämtteckningar som framgent, på olika sätt, gestaltade det Rehnberg kallar för ”den månghundraåriga dragkampen”, det vill säga komiken i att låta de ojämförliga storheterna hemmet (kvinnans domän) och krogen (mannens) mötas. Men när man bläddrar i en skämtttidning som *Söndagsnisse-Strix* står det klart att det populäraste motivet inte är frun som dyker upp på krogen, utan den berusade äkta mannen som försöker ta sig in i hemmet oupptäckt; ett mindre hotfullt scenario som indirekt förmedlar att kvinnans plats är just i hemmet. Och där står hon, hemmets väktarinna, med brödkaveln i handen, likt Gyllenboms Rosamunda.

GULDET I FLASKAN – EN AVSLUTNING

Ovan har jag sökt att visa hur den diskuterade diskursen tagit sig uttryck i olika tider och i olika genrer och därmed försökt lägga en grund till fortsatta studier i

ämnet. Avslutningsvis vill jag också peka på den makt som denna diskurs har över andra diskurser.

I det tidigare har vi sett prov på hur litterära-poetiska (förskönande) omskrivningar och manligt präglade utsagor om alkoholen har ”smugit” sig in i kulturhistoriska skildringar av alkohol och alkoholseder, främst med hjälp av Stiernhielms *Herkules*. Men man kan även hitta exempel på samma fenomen i mer officiella sammanhang. När Aktiebolaget Vin- & Spritcentralen fyllde femtio år 1967 firades detta bland annat med en antologi med titeln *Guldet i flaskan*. Man kan då fråga sig vad denna romantiserande, poetiska omskrivning för alkohol ger för associationer? En något elak tolkning vore att alkoholen ger ”guld” till stadskassan, men detta kan knappast ha varit den officiella förklaringen (om nu någon sådan fanns). Troligare är att man månade om att hitta ett ”neutralt” samlingsnamn för ett antal kulturhistoriska artiklar med spriten som gemensam nämnare. Man vände sig då till den svenska litteraturhistorien och fann vad man sökte.

Men i och med valet av titel förlänas den diskuterade diskursen officiell status, ett dåtida statligt verk sanktionerade en förskönande omskrivning av alkohol. Även om man, så att säga, gömde sig bakom att detta var ett litterärt citat, är denna parafra en del av ett språkssystem som bär på vissa betydelser, som i sin tur pekar ut en ideologi. Frågan i detta sammanhang blir: vilken är ideologin? Ryckt ur sitt sammanhang ger omskrivningen ”guldet i flaskan” en positiv bild av alkoholen, vare sig den nu förgyller stadsfinanserna eller medborgarnas liv. Troligen var det så bokens redaktion resonerade. Men återbördar man frasen till sin rätta kontext blir det aningen mer komplicerat. Detta var något som John Ericsson, verkställande direktören för AB Vin- & Spritcentralen, förmod-

ligen anade. I sitt förord skriver han lakoniskt: "Den samlande titeln på verket 'Guldet i flaskan' är ett citat från en dikt av Oscar Levertin." Men varför utelämnar han diktens namn? Troligen för att denna i sin tur skulle ge en helt motsatt betydelse än den önskade.

Dikten heter "Folket i Nifelhem" och är en dyster skildring av oss känslökalla nordbor, vilken inleds: "Sällsamt folk bor

i Nifelhem./mjältsjuka männer och kvinnor". Den enda glädje vi melankoliska nordbor har är spriten, vilket knappast var en åsikt som en direktör för Vin- & Spritcentralen ville skriva under på.

Glädjen krusas som motvillig gäst,
mutas med guldet i flaskan.
Sinnets fröjd är en drifhusväxt,
vissnar som blomma i kruka.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

- Nilsson Piraten, Fritiof, brev till Moa Martinson 19 juli 1946, Kungliga biblioteket
Nilsson Piraten, Fritiof, brev till Bertil Malmberg 24 april 1948, Kungliga biblioteket
Nilsson Piraten, Fritiof, brev till Bonniers, Bonniers arkiv

TRYCKTA KÄLLOR

- Bergman, Leif (1998), red, *Den Gyldene Fredens skål! Texter om Taube och om Freden*, Evert Taube-sällskapets årsskrift 1998, Stockholm.
Bibeln, 1917 års översättning.
Fitinghoff, Laura (1907), *Barnen ifrån Frostmofjellet. En barnberättelse för små och stora*, Stockholm.
Furuland, Lars, Ørvig, Mary & Svensson, Sonja (1994), *Ungdomslitteraturen. Historik, kommentarer, texturval*, Stockholm.
Gradvall, Jan (1996), *TV! Nedslag i Sveriges televisions historia*, Stockholm.
Heller, Frank (1926), *Ballader till bröderna*, Stockholm.
Helsing, Lennart (1965), *Sjörövarbok*, Stockholm.
Johansson, Lennart (2008), *Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855–2005*, Stockholm/Symposium.
Kvinnor och alkohol (1991), informationsbroschyr från Systembolaget, Stockholm.
Lagercrantz, Rose (1973), *Tullesommar*, Stockholm.

- Levertin, Oscar (1925), *Dikter. Tredje samlingen. Samlade skrifter 2*, Stockholm.
- Liedberg, Nils (1960), *Den svenske Bacchus. En kavalkad*, Stockholm.
- Lindskog, Claes (1972), *Från Fritiof Nilsson Piratens värld*, Stockholm.
- Lärn, Viveca (2001), *Eddie hittar guld*, Stockholm.
- Magnusson, Helena (2005), *Berättande bilder. Svenska tecknade serier för barn*, Stockholm.
- Malmberg, Bertil (1948), red, *En bok om rus och inspiration*, Stockholm.
- Mattsson, Christina (2002), *Från Helan till lilla Manasse. Den svenska snapsvisans historia*, Stockholm.
- Murdoch, Catherine Gilbert (1998), *Domesticating Drink. Women, Men, and Alcohol in America 1870–1940*, New York.
- Nerman, Ture (1915), *Sånger om John Finkelman. Propagandavärs*, Stockholm.
- Nilsson Piraten, Fritiof (1943), *Tre terminer*, Stockholm.
- Nilsson-Brännström, Moni (2005), *Salmiak och Spöcke*, Stockholm.
- Nordenstrand, Bo (1973), *Bellman och Bacchus. Genrestudier i Bellmans tidiga dryckesvisor och ordenskapitel samt i Fredmans epistlar*, Lund.
- Odelberg, Wilhelm (1967), red, *Guldet i flaskan. Historia kring starka drycker i Sverige. En skrift utgiven av Aktiebolaget Vin- & Spritcentralen till femtioårsjubileet 1967*, Stockholm.
- Olaus Magnus (2001) [1555], *Historia om de nordiska folken*, Hedemora.
- Rehnberg, Mats (1955), *Stora krogboken. Bilder ur restauranglivets kulturhistoria*, Stockholm.
- Rosenius, Paul (1952), *Mitt gamla Lund och andra minnen*, Lund.
- Rydbeck, Kerstin (1995), *Nykter läsning. Den svenska godtemplarrörelsen och litteraturen 1896–1925*, Uppsala.
- Schivelbusch, Wolfgang (1982), *Paradiset, smaken och förnuftet. Njutningsmedlens historia* (övers. Per Erik Wahlund), Stockholm.
- Sigfridsson, Ingegerd (1993), "Den vindrickande nykteristen", i: *Kulturforskning kring alkohol i Norden. Föredrag vid ett nordiskt symposium i Uppsala*, red, Gustavsson, Anders, Uppsala.
- Stiernhielm, Georg (1967) [1658], *Hercules*, Stockholm.
- Svensk alkoholhistoria. Från brännvin till vin 1400–2000*, Systembolaget 1999.
- Svenska gästabud från alla tider. En antologi om svenska mat- och dryckesseder*, sammanställd av Mats Rehnberg, Stockholm 1963.
- Svensson, Sonja (1988), "Tendens eller tolerans? Om alkohol och alkoholproblem i barnlitteraturen", i: *Litteraturens vägar. Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland*, red, Bennich-Björkman, Bo, Johannesson, Eric & Svensson, Sonja, Uppsala.
- Thunström, C. (1900), *Nykterhetshumoresker*, Stockholm.
- Wahlund, Per Erik (1990), *Osed och ordsed. Det är 1234 oemotståndliga ordspråk och kärnfulla talesätt, hämtade ur sal. hr Christopher L. Grubbs Penu proverbiale*, Stockholm (4:e uppl.).
- Wallengren, Axel (1895), "Mannen med två hufvuden" m.fl. noveller, Stockholm.
- Vi tvövla på John Finkelman*, i skriftserien *Aktuella nykterhetsfrågor*, 1935 (4).
- Wickman, Bertil (1953), "Fritiof Nilsson Piraten", *Byahornet* 1953:2.
- Wigforss, Ernst (1950–1954), *Minnen*, Stockholm.
- Wilson, Hanneke (2003), *Wine and Words in Classical Antiquity and the Middle Ages*, London.
- Wägner, Harald (1910), *I templets skugga. Skuggspel i fyra akter*, Stockholm.